

BILJEŠKE O GRČKOJ KERAMICI S NAŠIH PRIJADRANSKIH NALAZIŠTA

PETAR LISIČAR

U članku »Cenni sulla ceramica antica«, objavljenom u periodiku *Archaeologia Jugoslavica*, XIV/1973, 3—27, pisac ovih redaka dao je pregled antičke grčke keramike, dijelom i druge, s naših jadranskih nalazišta, kao prilog proučavanju protohistorije ovog našeg kraja. Dobro je osvrnuti se još malo na te spomenike, bar na one iz VI i V stoljeća st. e. Potrebno je dati neke nove pojedinosti, mjestimično i novi pristup stvarima s obzirom na noviju literaturu (potpuniju bibliografiju i dokumentaciju v. *ibidem*).

Keramika korintskog porijekla. Korinćani, osnivači Korkire-Krfa, a s Korkiranima osnivači i Epidamna i Apolonije (v. kritiku izvora kod Belocha, *Gesch.*², I, 2, 247 sq.), nisu ostavili kod antičkih pisaca potvrde o svojim poslovnim pothvatima na širem jadranskom području. Nestašicu pisanih dokumenata nadoknadili su nam arheološki nalazi, nađene keramičke vaze, keramika. Odavna su poznate vaze korintskog stila sačuvane u prijadranskoj Italiji. Na našoj strani Jadrana nađen je nevelik, ali ne i beznačajan broj vaza ranokorintskog, srednjokorintskog i kasnokorintskog stila (protokorintskih vaza nemamo, a i one u Italiji dijelom su sumnjive). Odavna su poznata tri primjerka, jedna piksida pohranjena u Arheološkom muzeju u Splitu, jedna *oinochoe*, zapažena u dubrovačkom Gradskom muzeju i jedan *aryballos* donesen s Visa u zadarski Muzej sv. Donata. Ostalo što imamo evidentirano je i evidentiramo u novije vrijeme. Proučavanje antičke keramike kod nas u velikom je zakašnjenju. Osnovnu literaturu (za ovaj odjeljak: Pottier, Johansen, Benson i Payne) moramo tražiti u inozemstvu. U pogledu kronologije zadovoljimo se saznanjem da se sve tri spomenute epohe (staro-, srednjo- i kasnokorintskog stila) nalaze u okviru prve polovine šestoga stoljeća. Istina, starokorintski stil datira se i posljednjim decenijama

sedmog stoljeća, ali teško da je nešto našega iz tog doba. Za precizniju dataciju, po decenijima, morali bismo se opredijeliti za jednu od predloženih kronoloških tabli, koje se ne podudaraju. Pitanje, da li je jedan primjerak izvorno korintске ili italokorintске proizvodnje, neka rješavaju tehničari analizom gline. Stilska je analiza ovdje nedovoljna.

U arheološkoj zbirci općine Vis (viški muzej) nalazi se pet korintskih vazica tipa *aryballos* i to tri alabastroformna aribala (zovu ih i alabastrima), jedan piriformni i jedan globularni. Svi su poznatog tipa i standardnih dimenzija (oko 10 cm vis.), s crnim ornamentima na žutom fondu gline, jedan dekoriran crvenkastosmeđe (oksidacija?), kod jednog dodaci crvenog. Varijante uglavnom istih motiva: na vratu cvjetne latice ili bez njih, na tijelu jedno ili dva polja tačkica, ili bez toga; kod svih paralelne trake različite širine uokolo, na jednom primjerku, još tipološki nedovoljno ispitanom (izostavljen

Sl. 1 Ranokorintski aribali. Vis, Općinska zbirka.*

na slici) vertikalne ili kose crtice, vidi: Payne, *Necrocorinthia*, pag. 281 i passim (»*Early Corinthian Vases*«) i 287 sq. (»*Roundaryballoi*«). Od analogija najinformativnije su one iz Rhitsona u Beotiji (*Journal of Hellenic Studies*, XXX/1910, 350—351). U bečkom *Kunst-historisches Museum*u vidjeli smo srodnih primjeraka nepoznate provenijencije.

U pulski Arheološki muzej dospio je, ne zna se otkud, valjda s okolnog istarskog područja, jedan skyphos-kotyle starokorintskog stila. Nalazimo mu analogiju među Johansenovim primjerima, pl. IX, 5—6, vidi i kod Matza i Paynea.

* Naši crteži (sl. 1, 4 i dr.) samo približno predstavljaju izvorne predmete.

Kronološki, na redu su dvije posude srednjokorintskog stila.

»U spljetskom muzeju pak čuva se liepa korintska naslikana posuda iz VI stoljeća pr. Kr., našasta u jednom grobu u Solinu... pyxis korintska... na žutom dnu sa prilikam crnim i ljubičastim različite zvjezadi: jelen, tigra, tovar, guska; predmet iz najdavnijeg doba, što do sada bi našast u Solinu«, čitamo u *Vodji po Spljetu i Solinu*: str. 13 i 156.

(dobročudni arhaizmi iz godine 1894). Tu piksidu mnogi spominju. Znamo da je srednjokorintskog stila (negdje između 600. i 550.) i kojega je tipa. Problem je nalazište. Velik je vremenski hiatus između nje i najstarijih grčkih i rimskih spomenika u Solinu.

Teškoće su i sa srednjokorintskom oinochoom (*oinochōe*), navodno iz Blata na Korčuli, sada u Dubrovniku. Čini se da je s otoka Korčule ne samo ona nego i još neke od korintskih vaza koje se nalaze u dubrovačkom Gradskom muzeju. Te smo vaze zapazili pred tride-

Sl. 2 Srednjokorintska piksida. Split. Arheološki muzej.

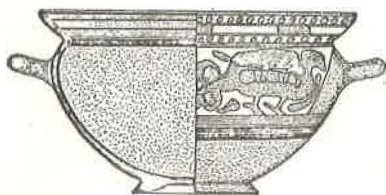

Sl. 3 Srednjokorintska oinochoe. Dubrovnik, Gradski muzej.

setak godina, prije prenošenja arheološke zbirke iz drugog sjedišta muzeja u Knežev dvor (*Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LII, Split 1949). Blatska-dubrovačka oinochoe odgovara po veličini, obliku i stilu dekoracije jednoj korintskoj oinochoi iz jedne grobnice otkrivene u Albaniji, na području stare Apolonije (Apolonia u Iliriji). Dekorativna osobitost naše oinochoe je centralni dio kompozicije: ukršteni lotosi s palmetama između dvije antitetičke, heraldički postavljene sirene, ptice s ljudskom bradatom glavom (duše pokojnika, njem. *Seelenvogel*). Na apolonijskoj oinochoi nema sirena, ali na nekim korintskim vazama raznih formi, a iz istog groba

iz kojega je i ojnohoa, vidimo analogiju ne samo za sirene nego i za dekorativne motive drugih naših vaza korintskog stila, npr. onih s viških aribala. Arheološka dokumentacija koju je kompetentno dao R e y, osobito podaci o okolnostima u kojima su te apolonijske vaze otkopane od francuskih arheologa (mnogo vaza u jednom pitosu), pomažu nam da rekonstruiramo ili nekako zamislamo prilike u kojima su pronađene naše vaze na Visu i Korčuli, a o čemu nemamo nikakve dokumentacije (v. R e y, »Fouilles... à Apollonie d'Illyrie 1930—1931«, *Albania*, IV, Paris 1932, 7 sq.).

Keramika kasnokorintskog stila (i ona je starija od sredine šestog stoljeća) zastupljena nam je raznovidnim primjercima. U *Vodiču (Führer, Guida) Muzeja svetog Donata u Zadru* čitamo na odgovarajućem mjestu: »Aryballos, posudica za pomade, korintskog stila; na žutom fondu pet naoružanih ljudi. Crtež izveden incizijama u boji. Serijski rad VI stoljeća pr. Kr.« To je vrlo mala vazica koja se danas nalazi u Veneciji, Museo archeologico, s vazama odnesenim prošloga rata iz Zadra. Taj mali globularni aribal bio je donesen u zadarski muzej iz Visa (v. Tab. I, 1a-b). Odgovara Payneovu tipu »B-B, 1, *Aryballoi with Warriors*. Jedan kasnokorintski aribal nalazi se u Puli, Arh. muzej. Ne zna se odakle je donesen i kada. Klasičnih je dimenzija i drukčije dekoriran od spomenutog viškog. Od slabo sačuvane dekoracije raspoznaje se poneka rosetta i središnji motiv »ukršteno lotosovo cvijeće«.

Sl. 4 Kasnokorintska kupa. Pula, Arheološki muzej.

Važnija akvizicija pulskog muzeja, ne znamo odakle, su dvije korintske kupe. Boja ornamenata je kod jedne crna, kod druge crvenkasta (oksidacija?). Isti su im motivi, na svakoj druga varijanta, izdužene ptice, valjda labudovi, sve u stilu poznatih kasnokorintskih kupa, kakve vidimo npr. u muzeju u Bariju (opisao ih je Gervasio, vidi i kod Wilischa). Reklo bi se da je nekoj takvoj kupi pripadao fragment koji je nedavno otkopan u Zadru.

Maja P a r o v i ć izvještava u *Starinaru*, XIII—XIV, 211, o »fragmentima jednog korintskog skyphosa VI veka«, otkopanim nedavno kod Tivta, loc. Solila. Još nismo vidjeli predmet.

Danas imamo mnogo više nego donedavno potvrda o direktnim ili indirektnim aktivnostima Korinćana na Jadranu u VI stoljeću pr. n. e. Karta stanica sad je sadržajnije. Protohistorija ovih krajeva manje hipotetična. Uvjerljiva je pretpostavka nekih da je jedna od »linija« korintskih mornara i njihovih posrednika na Jadranu bila: duž naše južne obale koja obiluje dobrim lukama (εὐλίμενος, za razliku od suprotne obale koja je ἀλίμενος, Strab. VII, 5, c. 317), bar do visine Jadeire, odatle pučinom prema Ankoni itd. Nije bez veze s ovim i napomena da su Korinćani u šestom stoljeću poslovali i na kopnenom »putu« od Jadrana do egejske obale, od Apolonije ilirske prema Lihnidskom jezeru — tamo je trebeniška nekropola s bogatim priložima korintske proizvodnje — do Halkidike i Potideje na njoj. Netko je u vezi s tim podsjetio da je korintski tiranin Peri-jandar osnovao i Potideju i jadransku Apoloniju (prema Nic. Dama s c. fr. 59, Jacoby). Dakako, *cum grano salis* što se tiče fiksnih »putova«, prirodno najboljih, kojima su navodno išli trgovci i nosioci kulture. Realno je tvrditi da su imućnim ljudima, ratnicima i privrednicima u ovim krajevima, u ono doba, bile dostupne tekovine helenske civilizacije. Taj minimum historijskoga naslućuje se i u Hekatejevim fragmentima i u tradiciji poznatoj mlađima, npr. Apoloniju Rodskom (*Arg. IV, passim*, jadranska epizoda Argonautske priče, cf. *Scholias*).

Crnofigurne vaze. Poznato je da su antički slikari-keramičari, pod uticajem Korinćana, a i u tradiciji stare umjetnosti geometrijskih silueta, postigli početkom šestoga stoljeća veoma visoki umjetnički domet. Crnofigurne vaze antičkog stila nađene u našim krajevima spadaju u složenu grupu *koinè*, koja je poslije zlatne epohe atenske proizvodnje crnofigurnih vaza počela da se javlja na tržištu i ubrzo doprla daleko. Tri su podgrupe (v. Pottier, *Catalogue*, III, 716 sq.). Prve *koinè* vaze, bliske klasičnima, javljaju se u Ateni u trećem deceniju šestog stoljeća, kada i prve vaze crvenofigurne tehnike (v. Pfuhl, *Malerei und Zeichnung der Griechen*, I, 237). U petom stoljeću i kasnije izdašno su se proizvodile imitacije i svakovrsne varijante toga. Sačuvalo ih se mnogo i izvan Grčke, možda najviše u Italiji. Bit će da toj srednjoj, složenoj grupi pripada i naš materijal. Treća grupa, dekadentna, ulazi u helenizam.

Najpoznatija naša crnofigurna vaza je lekit iz Visa, možda s Hvara, koji se čuva u Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Objavljen je u *Glasniku Zem. muz.*, XXIII/1911, 253, Fig. 44 (= *Wiss. Mitt. B-H.*, XII/1912, str. 281, Nr. 86, Fig. 44). Taj lekit oštrog ramena, kako bi ga nazvala Haspels (*shoulder lekythos*), s motivom mladog kopljanika koji »odlazi« (*»hoplite leaving home«*, Beazley) na žučkas-

tom prirodnom fondu gline, ima mnogo analogija, najbliže u primjercima iz bolonjske Certose (sada u Bologni, Museo civico), koje je Pellegrini, *Catalogo*, pag. 31 i passim, datirao: »510-480«.

U Arheološkom muzeju u Splitu imamo manji lekit s nekog dalmatinskog nalazišta. Crnofigurna dekoracija: Dionisos između kopljanika. Crvenoružičasti fond očito neatički. (Vidi kod Nikolančija u splitskom *Vjesniku*, LXVIII, 110—111, Tab. XXI). Jedna analogija iz bolonjske Certose (Montelius, *Civil. Ital.*, Pl. 106, fig. 6) s Dionisom između satira, kao i motiv Dionis sa satirima na jednoj olpi iz Novog Pazara (v. dalje), upućuju na digresiju o funerarnoj simbolici.

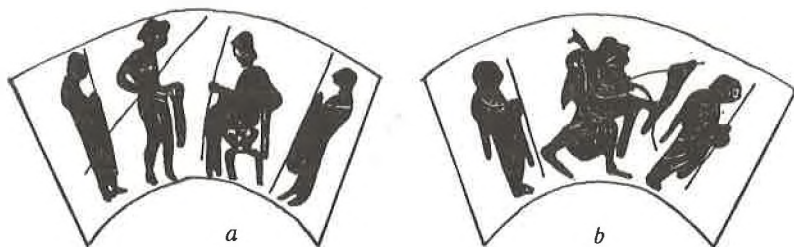

Sl. 5 Crnofigurne vaze antičkog stila; a) lekit, Sarajevo, Zem. muzej, b) lekit, Split, Arheol. muzej, c) oinochoe, Pula, Arheol. muzej, d) kupa, Sarajevo, Zem. muzej.

U Arheološkom muzeju Istre u Puli nalazi se crnofigurna oinochoe iz groba br. 12, zone I, poznate predrimске nekropole kod Nesactiuma — Vizača. Figuralna predstava: borci, kvadriga itd. (Puschi, *Atti e memorie*, XXII, 1905, 104-105, opis).

Navedenim crnofigurnim vazama koinè tipa prirodno se pridružuju i dva primjerka — jedna olpe i jedna kupa, *kylix* — iz novo-

pazarske ostave (sada u Beogradu), koje su objavili Đ. M a n o Z i s i i Lj. P o p o v i ć («Der Fund von Novi Pazar», 50 *Bericht der Röm. — Germ. Kommission*, Berlin, 50/1971, 204-205, Taf. 65-67). Novopazarska olpe sa spomenutim lekitima i oinochoom spadaju gdje i masa crnofigurnih *koinè* proizvoda nađenih po Italiji. Zanimljive su varijacije oblika i dekorativnih motiva. Tako motiv »ratnici i kvadriga« s pulske oinochoe vidimo na jednom lekitu iz Rudija, sada u muzeju Lecce. Motiv sa sarajevskog lekita imamo na jednoj rudijskoj oinochoi; novopazarskoj olpi sasvim odgovara jedna rudijska Dionisa na splitskom lekitu prate »persone mantellate« kao onog hoplita na sarajevskom lekitu. Može se Dionisove satire s novopazarske olpe usporediti s mnogim drugim. Govorimo o vazama, Dionisu i satirima, a mislimo na ljude s obiju strana Jadrana kojima je ta keramika bila dostupna, mislimo na saobraćaj, na privrednu i kulturnu povezanost ljudi ovdje u ono doba, u VI i V stoljeću st. e., pred skoro 2 500 godina.

Sl. 6 Prizori sa crnofigurnih lekita (v. Sl. 5, a-b).

Kupe. Klasična grčka kupa, *kýlix*, ima nogu, veću ili manju. Tim imenom mnogi nazivaju i neke plitke posudice koje nemaju nogu nego bazu u vidu jastuka, torusa (engl. *Torus cup*). Od sredine šestog stoljeća atički su slikari keramičari ukrašavali jednu grupu crno glaziranih kilika crnofigurnim ornamentom na svijetloj traci u visini ručki (engl. *Band cup*). Bilo je i složenijih kompozicija, ali su bili popularniji motivi s jednom-dvije figurice između rozeta, radovi slikara minijaturista, kako ih danas nazivaju. Najdostupnije je, dakako, bilo posuđe bez ukrasa, ili samo premazano crnom glazurom, tako bar od šestog stoljeća nadalje. Naš materijal je u vezi s tim okolnostima.

U *Glasniku Zem. muzeja* i u *WMBH* objavljena je na istom mjestu gdje i spomenuti lekit, a pod br. 87, Fig. 45, crnofigurna kupa sarajevskog muzeja, navodno iz Bara (bit će s Hvara), crno glazirana s dekoracijom u stilu »band cupa« s minijaturističkim motivom »dva trkača«. Osobitog tipa je i jedna kvalitetna torus kupa iz spomenute novopazarske ostave, objavljena od Mano Zisija i Popovića, (v. go-

re). Figurama predstavljenim na sarajevskoj kupi (v. sliku) bliže analogije nalazimo na ceretanskim kupama iz kraja VI stoljeća (P o t t i e r, *Cat.* III, 716 sq., u vezi s crnom *koinè* tehnikom). Bit će da je spomenuta sarajevska (barska, hvarska) kupa iz doba one novopazarske, koja je »iz prve polovine petog« stoljeća, na kojoj je predstavljen pas u trku, kao na jednom krateru iz Aktaiona (citira se B u s c h o r). Motiv s trkom pasa imamo i na onom fragmentu iz Vičje Luke — Rat na Braču (ed. Nikolanci, *Vjesnik*, LXIII, 104—106, tab. XVIII, 2). I to je valjda nešto atičko iz petog stoljeća.

Kad smo kod torus kupa, spomenimo još nepubliciranu jednu nađenu u Hercegovini, koja se čuva kod franjevacu u Humcu. Crno je glazirana, bez drugih ornamenata, na žalost djelomično sačuvana. Kad smo kod crno glaziranog posuđa, spomenimo npr. klasičnu kupu iz Radovina (zadarski muzej), publiciranu. Kad smo kod klasičnih kupa, s nogom, treba se sjetiti kupa iz nekropole Sv. Lucija — Most

Sl. 7 Olpe i kupa iz novopazarske ostave. Beograd, Narodni muzej (Prema Mano Zisi i Lj. Popoviću).

na Soči, kupa koje po obliku, dimenzijama i fakturi odgovaraju korintskim kupama u Puli, koje smo već prikazali. Nisu ukrašene. Imaju samo crvenkastu maton patinu, svojevrсни engobe. Jedna se nalazi u bečkom Naturhistorisches Museumu, Nr. Kat. 31109, »Rotbemalte griechische Kylix«. Za H ö r n e s a je to »ionisch-kleinasiatische Kylix«. Druga je u Trstu, Museo civico, Nr. Cat. 21711, »una kylix greca«. Svaka je izložena s odgovarajućom grobnom cjelinom koja je datirana V-im stoljećem. Vaze su grčke. Budući da nisu dekorirane, teško je nešto više kazati o porijeklu. Stručnjaci u Ljubljani pripremaju novu publikaciju materijala iz Sv. Lucije — Mosta i iz Magdalenske Gore (odatile je jedna kupa »lokalna imitacija« grčkih izložena u spomenutom bečkom muzeju). Poželjno je da nam pomognu oko ovog datiranja.

1, a-b

2

3

4, a-b

1,a-b. Starokorintski aribal; 2. Atičko-apulski crvenofigurni lekit-aribal;
3. Posuda »apulo-geometrijskog« stila; 4, a-b. Crvenofigurna atička
amforica-peliké

Crvenofigurni lekit nađen na Visu (Venezia Mus. archeol. Prije u Zadru, Muzej Sv. Donata)

(U jednoj Hörnesovoj tabli ad *Archiv für Anthropologie*, XXIII, 588 sq. nalazi se među vazama iz Sv. Lucije, osim ovog kylixa i jedna grčka oinochoa koja nije u tekstu komentirana. Ona bi pomogla da objasnimo i kylix. Ali ta je oinochoa u bečkom muzeju stavljena, mislimo greškom u vitrinu s predmetima iz Magdalenske Gore skupa s onim imitiranim kylixom.)

Vaze »s očima«. Kod nabranjanja grčkih crnofigurnih kupa nismo spomenuli najzanimljivije primjerke, jer o njima treba govoriti na ovom mjestu. U Puli i u Zadru imamo po jednu osebujnu vazu »s očima«, tal. *à occhioni*, njem. *Augenschale*. Ona u Puli je klasična kupa, zadarska je *skýphos*. Pridružuje se i jedan fragment, ostatak vaze, otkopan nedavno u Zadru. Sve je u atičkom crnofigurnom *koinè* stilu. Poznato je da se oči, kao simbol, orijentalnog porijekla, apotropejskog značenja, slikaju na grčkim vazama, najviše na onima neslotsko halkidskog stila. Vidimo ih na mnogim kupama. Našlo ih se mnogo u Etruriji.

Sl. 8 Odlomak kupe »s očima«. Pula, Arheol. muzej.

Kupa u Pulskom muzeju, nepoznatog nalazišta, rekonstruirana je od mnogobrojnih fragmenata (s lakunama; nedostaju npr. ručke). Vjerojatno je otkopana negdje u Istri (Nesakcij-Vizače?), jer se nisu valjda uvozili fragmenti, niti se vaza mogla ovdje dovesti u onakvo stanje. Ukrašena je u klasičnoj crnofigurnoj tehnici. Unutra na dnu *Gorgoneion*. Izvana na dvije strane po dva oka, među njima naizmjenično po jedan ornament — dvije figuralne predstave (sačuvana jedna i to djelomično) i dva fitomorfna motiva. Od analogija (mnogo toga u Etruriji, iz kraja VI st.) najpoučnije su nam one iz nekropole *Arnoaldi* kod Bologne, sada u bolonjskom Museo civico. Tu se među grobnim prilozima, npr. u *Tomba della situla Arnoaldi* i u *Tomba nr. 2*, nalaze situle »a occhioni« ovog tipa skupa s raznim crnofigurnim i crvenofigurnim vazama zajedno s brončanim posuđem (spom. situla). Materijal je iz sredine prvog milenijuma st. e.

Skyphos iz Nina, sada u zadarskom Arh. muzeju, objavljivan je. Opisana je ona lijepa figura mladog strijelca (dvije poze) među »occhionima«. Dodajmo da je osobitost i prelijevanje crne boje na konturama figura (v. dalje). Analogne figure na takvim posudicama: iz bolonjske Certose (*Pellegrini, Cat.*, nn. 122, 125, 126, data-

cija: »510-480«), iz Cerveteri (ed. Mingazzini), uopće »iz Italije« (ed. Pottier, *Vases antiques du Louvre*, II, 113, Pl. 76, fig. 177 »l'influence de la figure rouge sur la peinture à figures noires... fin du VI et V siècle«).

Godine 1961. iskopan je u Zadru jedan fragment klasične crnofigurne vaze na kojemu se sačuvao »occhione« i fini motiv domaćeg ambijenta. Predmet poznajemo s izložbe, fini klasični rad u dobroj crnoj glazuri. Pristajao bi spomenutima iz grobova *Arnoaldi*.

S obzirom na naše vaze i mnogobrojne fragmente vaza antičkog crnofignog stila (a i crvenofignog, v. dalje), treba podsjetiti na novija zapažanja kemičara o nekadašnjoj tehnici bojenja keramike. Crna i crvena boja su rezultat procedure pri pečenju. Tri su bile faze pečenja, prva uz pristup zraka pri čemu je prvotni crni premaz oksidacijom postajao crven, druga faza (»redukcije«) pri kojoj je ograničavanjem pristupa zraka crna figura na onom crvenom fondu zadržala svoju crnu patinu, treća faza (»reoksidacije«) potrebna za dovršenje procedure itd. Nemojmo se, stoga, zavaravati primjercima izvjesnih fragmenata »crnofignih« vaza s naših nalazišta, (crni bršljan itd.) i po njima datirati skupne nalaze epohom klasičnih antičkih crnofignih vaza. Zanimljivost su neki naši primjerci (fragm.) kod kojih se jasno vide prelazni tonaliteti između crnog i crvenkastog, kao posljedica nevjerojatno izvedene procedure pečenja i bojadisanja, što je znak domaće proizvodnje, koja je daleko i od antičke i apulske. Pa i bolji, uvezeni primjerci imaju takvih nedostataka, kao npr. splitski lekit i zadarski skyphos.

Napomena. Naziv »firnis(-ovanje)« konvencionalan je. Crna sjajna boja postizavala se je tvarima koje nisu bile na bazi ulja. Ono bi se inače u peći razlilo.

Crvenofignura i druga keramika. Vaze korintskog i antičkog crnofignog stila s naših prijadranskih nalazišta malobrojne su, ali historijski dragocjene kao najstarije pouzdane potvrde o vezama protohistorijskog stanovništva ovih krajeva s helenskim, s mediteranskim svijetom. Imamo u izobilju apulskih vaza tipa »Gnathia«, koje su iz kasnog predrimskog doba na Jadranu. Kronološki stoje između jednih i drugih crvenofignih vaze. Njih treba još proučavati, jer je teško utvrditi za svaki primjerak da li je originalno antičke ili antičko-apulske proizvodnje. Pri traženju stvarno antičkih originala potrebna je velika opreznost.

Na prvom mjestu su nam dva antička originala, ili dva najantičkija.

U *Vodiču*, (*Führer, Guida*) Muzeja Sv. Donata u Zadru iz god. 1912-1913. već citiranom, spominju se i dvije antičke vaze crvenofignih petoga stoljeća, nađene na Visu-Issi, a koje su se nalazile u tom muzeju. Danas se one nalaze u Veneciji, Museo Archeologico, s ostalim grčkim vazama odnesenim prošloga rata iz Zadra. To je jedan lekit i jedna mala amfora-peliké.

Crvenofigurni lekit iz Visa, koji je iz zadarskog muzeja otet i odnesen u Italiju, a sada se nalazi u Veneciji (dobili smo fotografiju i mjere), divan je primjerak (Tab. II). U *Vodiču* čitamo o njemu samo: »Lekythos. Jedna bakhantica drži u desnoj ruci tirs, a u lijevoj komad mesa (?). V. stoljeće pr. Kr.« (*Führer i Guida* pod br. 278). Poslije rata, kad se nije znalo gdje se vaza nalazi, pisci je spominju na temelju tog škrtog podatka ne znajući da se radi o izuzetno vrijednom spomeniku. Ovaj elegantni lekit (vis. 23 cm., max. dijam. 8 cm., a usta 4,7 cm.) klasičnog je antičkog oblika, od vrata i usta u vidu cvijetne čašice do diskoidne baze. Dekoracija u dobroj crnoj glazuri s antičkim crvenim fondom. Figura je oivičena s gornje i donje strane po jednom trakom sastavljenom od malih meandara isprekidanih ponekim četverokutićem. Na vratu lišće i jonski *kymátion*. A figura? To djevojka nosi u desnoj ruci preslicu (lat. *colus*). Dosljedno tome, ono nešto amorfnu u lijevoj je vuna, koju će kao *pensum*-zaduženje robinjica da isprede. Reklo bi se po kratkoj kosi da je ono robinja. Ukratko: prelja s preslicom i vunom. Stil antičkih slikara, recimo po Beazleyu: manierista (*the earlier Mannerists*), doba oko 460-450, kada se figure, osobito ženske, rado prikazuju u trku. Takvu ženu u trku, a sa sjekirom u ruci, vidimo na jednoj antičkoj amfori, sada u Londonu, koju Beazley datira: 470-460. Nadamo se da će naša prelja i »slikar prelje« zanimati mnoge. Motiv s našeg lekita vrlo je rijedak, ako ga uopće i ima.

O amforici-*pelikè*, v. tab. I, 4, a-b, čitamo u *Vodiču*:

»Mala amfora, istaknutijeg trbuha, s crvenim figurama na crnom fondu. Vide se dvije žene ogrnute u plašt. Jedna drži teniju u ruci, druga posudicu za pomade. Na zemlji košarica. Ova vaza, kao i tri sljedeće (nap. jedna je gore prikazani lekit, jednu ćemo u nastavku evidentirati) potječu iz antičkih radionica, a bila je importirana na dalmatinske otoke. Kraj V st. pr. Kr.«

Možemo dodati da se na drugoj strani, koja u *Vodiču* nije opisana vidi figura žene koja stoji, ogrnuta himationom. To su poznate scene, motivi iz *gynekeiona*. Prema rimskom stručnjaku Mingazziniju, s kojim smo se konsultirali i za lekit, ova je *pelikè* očito antička, »data-bile circa 450«. Tzv. »Slikar iz Eretrije«, po Beazleyu, volio je takve male graciozne ženske figure. Rečeno nam je da se u muzeju u Kopenhagenu (prema C. V. A.) nalazi jedna mala *pelikè* slična našoj po slikanom motivu. Vidimo ih i u *Corpusu* vaza u Beču.

U *Vodiču* spominje se pod br. 279 »lekynthos ukrašen à *palmette*«. I on je iz Visa a sada u Veneciji, v. Tab. I, 2. To je vrlo mali lekit-aribal, oštećen (fali mu grlić). Mnogo je takvih nađeno u Demir Kapiji.

Toliko o viškim vazama odnesenim iz Zadra u Veneciju. Od crvenofigurnih vaza s našeg jadranskog područja pažnju mnogih privlači ona iz Nina od koje se teško složivi lakunasti fragmenti nalaze u splitskom muzeju. Slali su je u Beč na proučavanje. Nedavno ju je gledao Beazley i evidentirao, ali bez decidiranih zaključaka. Ženske figure, satir i drugo, govore možda o dionizijačkom motivu. Bit će da je grčkoapulaska. Uporedi njezin crveno-orange engobe s onim antičkim na hidriji iz Demir Kapije (ed. D. Vučković - Todorović u *Archeol. Iug.* II). Očekujemo publiciranje novonađenog materijala na zadarskom području. Od egzemplara poznatih s izložbe zanimljiviji su fragmenti s dionizijačkim motivima, očito italiotskog porijekla. Sjećamo se Picardovih napomena u *Bull. de corresp. hell.* XXXV/1911, 177 sq. o proizvodima iz Ruvo-Rubi. Zapazili smo na izložbi i jedan fragment sa finom figurom žene koja sjedi itd. To je jedna od mnogobrojnih analogija poznatog motiva s apulskih crvenofigurnih vaza. Nešto takova vidimo i na jednoj vazi iz Apolonije (Rey, *Albania*, IV, str. 19, hidrija br. 17). Da skratimo, notirajmo još samo po jedan primjerak bolje keramike sa sjevernog Jadrana, jedan s južnog i nešto s Visa. U pulskom muzeju izdvaja se među nalazima iz Nesakcija-Vizača jedna fragmentarna *oinochoe* u vidu ženske glave, u stilu poznatih »*Women's head oinochoai*« (Beazley u *Journal of Hellenic Studies* XLIX 1929, 38 sq.). Iznenađuje što se na našem jadranskom jugu nije sačuvalo više apulskog materijala crvenofigurne keramičke tehnike. Imamo jedan fragment iz okoline Tivta, o kojemu je nedavno izvjestila Maja Parović (*Starinar*, XVIII—XIX, 211). Da dopunimo dokumentaciju najpouzdaniji nam je uvijek Vis, s kojim se po raznovrsnosti i obilju sačuvane grčke keramike ne može uspoređivati nijedno naše nalazište. Tu je od grčko-apulskih vaza najmonumentalnija ona velika hidrija s prikazom pokojnice u naiskosu. Dovoljno je poznata iz publikacija. Ne bi bio suvišan, kad bi bilo mjesta, jedan ekskurs o funeralnom simbolizmu na predstavama ne samo na ovoj hidriji nego i na nekim drugim vazama koje smo prikazali. Mislimo na motiv »odlazak hoplita« na našem crnofigurnom lekitu. U novije doba piše se i o funeralnoj simbolici dionizijačkih motiva na italiotskoj, posebno apulskoj, keramici (u vezi s eshatološkim shvatanjima o prekogrobnom blaženstvu itd.). Nama je to zanimljivo s obzirom na naše vase crnofigurne tehnike (lekit u Splitu, olpe iz Novog Pazara) s obzirom na njihovu vjerojatno italiotsku provenijenciju. Rado bismo u tom smislu komentirali crvenofigurne fragmente iz Radovina, kad bi nam bilo dozvoljeno.

**

Kako se vidi iz arheološke dokumentacije, Korinćani i njihovi posrednici imali su u šestom stoljeću st. e. prvo mjesto među grč-

kim mornarima-trgovcima na jadranskim plovidbenim putovima. Tako bi se moglo reći da su u petom stoljeću atenske trgovačke lađe ovamo zalazile. Takav zaključak nameće vrlo obilna antička keramika nađena u grobovima Spine, otkrivenim nedavno u Valle Pega i Valle Trebba, kao i ona iz Adrije na ušću Pada, odavno poznata. Bogati nalazi, osobito oni iz nekropole Spine, sada u muzeju u Ferrari, s djelima klasičnih antičkih umjetnika, dakako i s prosječnom robom, traže dopunu u historiji klasične grčke umjetnosti. (O tome Beazley u *Studi etruschi*, XXV/1959, 47 sq.). Neka kompetentniji utvrđuju, koje su od onih vaza dospjele u Spinu baš iz Atike, a što je italijansko-apulsko, što iz Etrurije (ima i vaza s etrurskom grafijom, kratkim natpisima). Kad se sve to objasni i nama će biti od koristi pri tumačenju naših nalaza. Spina, ἑλληνικὴ πόλις ἐνδοξος, Strab., prirodno je mogla imati veza s poslovnim ljudima na istočnoj jadranskoj obali, kao i ovi sa Spinom i Adrijom. Materijal iz Nina, Radovina i Zadra vrlo je jasan onome tko je posjetio muzej u Ferrari.

(N. Alfieri — P. E. Arias, *Spina. Guida al Museo archeologico in Ferrara*, Firenze 1960. Doznajemo da sva crnofigurna keramika iz grobova Spine pripada kasnom crnofigurnom stilu, koji postoji i uporedo s crvenofigurnim stilom u doba između 500. i 470. nešto i u tradiciji starijeg. Orijehtaciona je godina 470. iz koje su takve vaze otkopane nedavno na atenskoj agori. Takve je keramike sačuvano na mnogo mjesta od Hispanije (Ampurias) do Grčke i Makedonije (v. Alfieri — Arias, o. c., 67—68).)

U vezi s pitanjima kronotakse, nama predstavlja veliku zanimljivost i važnu okolnost to da je u nekim grobovima Spine nađeno crnofigurne keramike zajedno s crvenofigurnom, a u nekim i s crnoglaziranim kupama (Alfieri-Arias, *Spina, Guida ecc.*, Tav. XIV, XVI, XXVIII i XXXIX).

Što se tiče naših crvenofigurnih vaza i fragmenata, sve je ono što smo mi vidjeli grčkoapulskog tipa. Jasni izuzetak pretstavljaju one dvije antičke vaze, lekit i amforica-*peliké*. Nismo u mogućnosti vršiti tehnička ispitivanja, analizirati vrst gline, premaza-engobe itd. Materijal koji nam je bio u muzejima dostupan (zahvalniji smo kolegama u Beču, Veneciji i u Trstu) možemo klasificirati samo tradicionalnim načinom, stilskom analizom formi i dekoracije. Ranijoj literaturi (Macchioro, 1911, Picard, 1911, Trendall 1963, Borda 1966, kod njih stariji autori, na prvom mjestu Beazley 1963, cf. njegova ranija djela), dodajemo nama raspoloživu novu Trendallovu knjigu *Greek vases in the Logie Collection*, University of Canterbury 1971.

U novije doba talijanski se stručnjaci vrlo intenzivno bave ovom tematikom, *Grcima na Jadranu, Problemima rasprostiranja... antičke keramike u sjevernoj Italiji, Padskom Etrurijom i jadransko-padskim putem civiliziranja Evrope* itd. Mogla bi se navesti mnogobrojna imena pisaca i njihovih djela.

Grčki kolonisti u južnoj Italiji počeli su, navodno oko 440, proizvoditi crvenofigurnu keramiku po antičkim tehničkim i umjetničkim uzorima. Orijehtacioni datum: 443. (godina osnivanja atenske kolonije Thurioi). Noviji nalazi većih količina keramike: na području stare Herakleje i Metaponta, sjeverno od Turijske. Budući da je masovnija proizvodnja tekla tokom IV stoljeća, teško je preciznije datirati. I ovdje su najpoželjnije *concomitanze*, kako ih Pais zove, javljanje predmeta (ovdje vaza) raznih stilova u istom grobu. Imamo ih za neke odavno otkrivene grobove (v. kod Pottiera, Ducatija i drugih). U jednom grobu u Minervino Murge kod Barija nađeno je skupa antičke (atičkoapuljske?) crvenofigurne keramike, fibula petog stoljeća i apuljske »geometrijske« keramike. Sve nam je to izvanredno važno pri našim istraživanjima materijala, da se ne bi i nadalje griješilo s datiranjem svega crvenofigurnog šestim i svega crvenofigurnog petim stoljećem. U ponekom apuljskom grobu našle su se crvenofigurne vaze zajedno s vazama apuljskog geometrijskog stila sve iz IV stoljeća; drugamo opet crvenofigurne s »Gnathia« vazama još mlađe dobi. Te strane konkomitance poučne su nam. Mi imamo jedan slučaj (od nama poznatih) vaze »a doppia tecnica«, jedan kernos u Visu, djelomično u crvenofigurnoj a djelomično u Gnathia tehnici. O tome u nastavku.

Petar Lisičar: NOTES SUR LA CÉRAMIQUE GRECQUE DÉCOUVERTE
LE LONG DE LA CÔTE ADRIATIQUE ORIENTALE

R é s u m é

C'est un aperçu de la céramique grecque, des vases grecs antiques découverts dans les îles et le long de notre côte adriatique. Ces vases, pour la plupart, ont été découverts au hasard, à l'occasion des travaux agricoles. Toutefois on peut noter un très beau matériel obtenu comme le fruit des travaux archéologiques organisés récemment.

Ce sont les vases corinthiens qui y occupent la première place, chronologiquement, ainsi que par leur importance historique: les *aryballoi* du style corinthien ancien (les exemplaires à Vis, un à Pula), les exemplaires du style corinthien moyen (une *pyxis* à Split, une *oinochoé* à Dubrovnik) et les vases divers du style corinthien récent (à Pula, à Zadar, à Venise).

Les vases du type attique »à figures noires« que nous possédons appartiennent à la *koiné*, c'est-à-dire à la production très répandue au Vème siècle sous les influences techniques et artistiques antérieures. Aux exemplaires plus connus (*lekythoi* à Sarajevo et à Split, *oinochoé* à Pula, quelques coupes) nous joignons une coupe »à occhioni« conservée à Pula, un fragment à Zadar et d'autres encore.

Quant aux vases »à figures rouges«, c'est une *lékythos* attique trouvée à Vis, aujourd'hui à Venise (emportée de Zadar), qui se distingue par une valeur exceptionnelle. Le style de la figure y représentée (une jeune fille portant la quenouille et un toupet de laine) fait penser aux oeuvres attiques d'époque vers 560—550. De la même époque à peu près pourrait être une jolie amphore-*peliké* attique (f. r.), minutieusement décorée (scènes du *gynēkeion*). Le vase, provenant de Vis, est emporté aussi de Zadar à Venise.